

**МАТЕМАТИКА ЖАНА АНЫ ОКУТУУНУН ТЕХНОЛОГИЯСЫНЫН
КӨЙГӨЙЛҮҮ МАСЕЛЕЛЕРИ**

**АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ МАТЕМАТИКИ И ТЕХНОЛОГИИ
ЕЕ ОБУЧЕНИЯ**

**TOPICAL ISSUES OF MATHEMATICS AND ITS
TEACHING TECHNOLOGIES**

Абдраева Н.Э.

**ЭЛДИК ЖОМОКТОР – БАЛАНЫН КАЛЫПТАНУУСУНУН
БАШКЫ КАРАЖАТЫ**

Абдраева Н.Э.

**НАРОДНЫЕ СКАЗКИ – ГЛАВНОЕ СРЕДСТВО
В ФОРМИРОВАНИИ РЕБЕНКА**

N.E. Abdraeva

**FOLK TALES – THE MAIN MEANS IN THE FORMATION
OF THE CHILD**

УДК: 398.2

Макаланын максаты – элдик жомоктордун баланын тарбиялоого тийгизген таасири. Кыргыз элинин бай фольклорунда жомоктордун орду зор экендиги жана алар балдарды тарбиялоого салым кошо тургандыгы бул макалада берилди. Автор көптөгөн улуу адамдардын мисалында алардын турмушунда жомоктор кандай рол ойногондугун көрсөтүп берет. Макаланын негизги пафосу – азыркы студенттерди болочок окуучуларына жомоктор менен тааныштырууга даярдоо проблемасы.

Негизги сөздөр: улуттук оратордук искусство, элдик жомок, тарых, сюжеттик линия, окутуунун программасы, билим берүү, психологиялык-педагогикалык интуиция, педагогикалык финал, элдик идеялар, конкреттүү образдар.

Цель статьи показать значение и важность народных сказок. Кыргызский народ славится своим богатейшим достоянием, это народные сказки для детей. Устное народное творчество богато фольклорными рассказами людей, они всегда будут способствовать воспитанию детей. Именно это является примером многих великих людей и их жизненных историй, автор четко определяет роль сказок в воспитании детей. Главная проблема это – познакомить студентов с рассказами, сказками устного народного творчества.

Ключевые слова: национальное ораторское искусство, народная сказка, история, сюжетная линия, программы обучения, образования, психолого-педагогическая интуиция, педагогический финал, народные идеи, конкретные образы.

The aim of the article is to show the value and importance of folk tales. The Kyrgyz people are famous for their rich heritage, it is a folk tale for children. Folklore is rich with tales of people, they will always contribute to the education of children. This is an example of many great people and their life stories, the author clearly defines the role

of fairy tales in the upbringing of children. The main problem is – to acquaint the students with stories, fairy tales, folklore.

Key words: national oratory, folk tale, story, storyline, training programs, education, psycho-pedagogical intuition, pedagogical finals, people's ideas, specific images.

Кыргыз балдарынын турмушунда жомоктор өзгөчө орунда болгон. Бул жөнүндө А.Алимбеков мындай жазат: «Ч.Айтматов «Ак кеме» повестинин сюжеттик линиясы Момундун жомоктон бүткөн таалим-тарбия программасы, анын таасиринде оожалган баланын аруу дүйнөсү, баланын кара өзгөйлүктөргө каршы жомоктон куралган кыял күрөшү сыяктуу идеяларга түйүндөлөт. Асыресе жомоктор улуу педагогдор тарабынан ар дайым жогору баага татып келген. Алсак К.Д. Ушинский: «Жомоктор элдик педагогиканын эң алгачкы саамалыктары. Мындай алганда элдин педагогикалык генийлиги менен эч ким теңдеше албайт», – деп жазган. Ал эми ХХ кылымдын улуу педагогу В.А. Сухомлинский да жомокторду «эл маданиятынын рухий байлыгы», «бала жомокту аңдап түшүнүп жатып элдин турмушун жүрөгү менен туюп билет», «Жомоктордогу сөздөр баланын аң сезиминде дайыма жашайт. Фантастикалык көрүнүштөгү жомокту укканда бала өзүн унутуп коёт, мен окутууну жомок угуусуз, жомок жаратуусуз элестете албайм», – деп жазган. Чыгармада дал ушул илимий акыйкаттардын баары жазуучунун кыргыз турмушунун мисалында ченде жок чебер психологиялык-педагогикалык туюму аркылуу чындыкка чыккан. Баланын жан дүйнөсүндө азыркы бала бакчалар эчен дарстар аркылуу да жарата алгыс зиректик менен аруулуктун асыл дандарын Момун жомоктордун касиети аркылуу гана сээп өндүрө алды. Мүлдө дүйнөсү ата-бабалардан мурасталган аруу жомоктордон куралгандыктан бала «арамдык

менен кыянатчылыкты кабыл кылбады», тескерисинче, ошолордун таасири менен өзүнүн кыялы күрөш программасын кураштырып, аны ишке ашырып, тирүүлөргө адилеттиктин сабагын калтырып кетти. «Ак кеме» повестинин педагогикалык финалы дал мына ушунда» [1]. Орус сынчысы В.Г. Белинский орус эл жомокторунун элдүүлүгүн, аларда элдик мүнөздүн берилишин жогору баалаган, кыялдагы нерселер менен ойдон чыгарылган окуялардын ары жагында реалдуу турмуш, социалдык мамилелер турат деп эсептешкен. Ал балдар табиятынан фантастикалуука умтулат, аларга абстракттуу идеялар эмес, конкреттүү образдар, боёктор, үндөр керек деп эсептеп, мына ошол бөксөлүктү элдик жомоктор толтурарына ишенген. К.Д. Ушинскийдин педагогикалык идеалы – балдарды акыл-эс жана адептик-эстетикалык жактан гармониялык тарбиялоо болгон, ал эми мындай ишти аткаруунун эң чоң мүмкүнчүлүктөрү жомоктордо экендиги белгиленген. Ал балдардын психологиясына жомоктордун таасири катуу тийерин айтуу менен элдик жомоктор педагогикалык басылмаларда чыгып жаткан азыркы аңгемелерден алда канча бийик турат деп белгилеген, жомок аркылуу баланын логикалык ой жүгүртүүсү анын көркөм табити менен айкалышып, кыялы жана сезимдери өсөт деп белгилеген. Балдар жана жомоктор – ажырагыс, алар бири-бири үчүн жаралган, андыктан аларды кеңири колдонуу керек деген ойго келген [2, 109].

Элдик жомоктордо адеп-ахлак, акыл-эс, эмгек, эстетикалык, дене-бойду өстүрүү, атуулдук, мекенчилдик ж.б. тарбиянын бардык түрү ишке ашырылат, баланы ар тараптуу жетилген инсан даражасына жеткирүүдө жомоктордун мааниси чоң болгон. Ал эми ошол жомоктор жалпы эле дүйнөлүк балдар адабиятынын баа жеткис казынасы.

Орус элинин классик акыны А.С. Пушкиндин (1799-1837) нянясы Арина Радионовна жомокчу болгон жана ал жомокторду кемелине келтирип айтып берген. Мына ошонун таасиринен орус сөзүн ааламга тараткан улуу акын жана таланттуу жомокчу жаралган. Ал: «Кечинде жомок угам жана ошону менен каргыш тийген тарбиямдын кемчиликтерин толуктайм. Эмне деген укмуш, бул жомоктордун ар бири өзүнчө жаткан поэма», - деген. А.С. Пушкин жөнөкөй орус аялы айтып берген элдик жомокторду чеберчилик менен иштеп чыгып, «Балык жана балыкчы тууралуу жомок», «Поп жана анын кызматкери балда жөнүндө жомок», «Алтын короз тууралуу жомок», «Хандын өлгөн кызы жана жети баатыр жөнүндө жомок», «Падыша Салтан, анын даңктуу жана кайраттуу баатыр уулу князь Гвидон Салтанович жана сонун Каныша Аккуу тууралуу жомок» ж.б. дүйнө элдеринин балдарын оң сапаттарга үгүттөгөн жаш окурмандарга ылайыкталган жомокторун жазган.

Ошондой эле эл ичинде айтылып келген жомокторду Шарль Перро (1628-1703) балдар үчүн адаптациялап жазып чыккан, анын «Кызыл шапкечен», «Өтүкчөн мышык» деген жомоктору азырга чейин балдар талашып окуган китептерге айланды. Герма-

нияда ага-ини (бир туугандар) Якоб (1785-1863) жана Вильгельм (1786-1895) Гримм иштеп чыккан «Түлкү менен каздары» жана даниялык улуу жомокчу Ганс Христиан Андерсен (1805-1875) тарабынан жазылган «Кар ханышасы», «Дюймчасы» деген жомоктор балдар адабиятынын классикалык чыгармаларына айланды. Анын себеби – бул чыгармаларда биринчиден, элдин идеалы, үмүт-тилеги, жамандык-жакшылык, актык-кара ниеттик тууралуу түшүнүктөрү берилген; экинчиден, кызыктуу сюжеттер чыгармага жан берип турат; үчүнчүдөн, финалында балдар сүйгөн каармандар жеңишке жетет; төртүнчүдөн, баяндоосу, тили жөнөкөй, балдар үчүн түшүнүктүү.

Элдик жомокторду балдар үчүн иштеп чыгууда кыргыз акын-жазуучулары да эбегейсиз эмгек кылышты. Кыргыз балдар адабияты – кыргыз балдар фольклорунун туундусу, уланышы. XX кылымдын 20-жылдарынын аягынан тартып кыргыз элинин эң бай фольклордук мурастары «аңтарылып» андагы жомоктук каармандар адабий китептердин каармандарына айланды. Ага чейин эле Тоголок Молдо балдар үчүн «Каак-каак, каргалар», «Үркөр, үркөр топ жылдыз», «Жүгүрүп, жүгүрүп мен таптым», «Турумтай» «Чынчыл бала», «Торпогум» ж.б. ырларды жазган, элдик сюжетти пайдаланып «Жер жана анын балдары», «Талым кыз менен Көбөктүн айтышы», «Үркөрдүн кызы Үлпүлдөк сулуу», «Абышка-кемпирдин көмөчү» ж.б. чыгармаларды иштеп чыккан, айбанаттар тууралуу жомоктордун негизинде «Каркыра менен Түлкү», «Бөрү менен Түлкү», «Бөдөнөнүн Түлкүнү алдаганы», «Эшек менен Булбул», «Иттин доолдай тиктирем дегени», «Уй менен Музоосу», «Кожонун аңгемеси», «Төөнүн арызы» дегендей тамсилдерди жазган, «Телибай тентек», «Кемчонтой», «Жанбакты», «Куштардын аңгемеси», «Ала-Тоо», «Куба Кой менен ээсинин айтышканы» ж.б. чыгармаларын балдар окуп жана угуп түшүнүүгө ылайыктаган. Молдо Кылыч «Буудайык», «Канаттуу» деген поэмаларында элдик чыгармалардын сюжеттерин жана образдарын өз заманына ылайыктап иштеп чыккан. Элдик ырчылардан К.Акиев «Ач карышкыр», «Акылман ата», А.Үсөнбаев «Жолборс минген киши» деген поэмаларында калк арасында айтылып келген окуялар ырга салынды. Советтик учурда бул салт активдүү улантылып, профессионал жазуучулардан К.Баялинов «Чабалекей менен жылан», «Түлкү менен суур», Т.Үмөталиев «Күч бирдикте», «Алп кара куш», А.Токомбаев «Жетим менен сыйкырчы», Ж.Бөкөнбаев «Торгой менен жагалмай», «Чептен эрдик күчү бек», К.Маликов «Сан-Таш», А.Осмонов «Толубай сынчы», Р.Шүкүрбеков «Эки бөжөк» ж.б. фольклордук чыгармаларды иштеп чыкты. Кыргыз эл жомокторун, уламыштарын К.Эшмамбетов, Д.Брудный, А.Осмонов, Ж.Мукамбаев чыгармачылык менен байытып жазып, калкка тартуу кылды. Ошондой эле жаңы замандын жомокторун Д.Сулайманов, Ж.Таштемиров, С.Рысбаев, Ж.Абдылдаев, А.Муратов, Б.Абдулхамитова, А.Мисиров, Ж.Осмонкулов, И.Токтогулов, А.Карымшаков ж.б.

жазуучулар балдарга ылайыктап жазышты. Мына ушул жомоктордун таалим-тарбиялык, таанытуучулук функциясына өзгөчө көңүл бурулду, «...кыргыз жомоктору салттуулук-улуттук сезимдерди тарбиялоого жана өстүрүүгө багытталган. Жомоктордо кыргыздардын көчмөндүк турмушу (боз үйдө жашоо, анын жасалгалары ж.б.), негизги жасаган иштери (мергенчилик, малчылык ж.б.), улуттук тамактары жана суусундуктары (нарын, айран, кымыз ж.б.) чагылдырылган [3, 42].

Мындай элдик чыгармалар ар бир адамдын дил туюмунда жашап, андан алган идеялар өмүр бою ал адам менен кошо жашайт. Жазуучуларды алып көрсөк, Аалы Токомбаевдин акындык шыгы Урак аттуу думана-манасчы менен жолуккандан кийин ачылган, Түгөлбай Сыдыкбеков Айымкан аттуу кошокчу, жамакчы аялдан катуу таасир алган. Чыңгыз Айтматовдун жазуучу болуп калышында чоң энеси Айымкандын орду болгон. Ал мындай деп жазат: «Балалыгымдын башталыш курагын чоң энем Айымкандын жаркын элеси менен энчилеш эстейм. Ал киши башкача бир инсандык касиеттерге ээ болуу менен айылдагы зоболосу зор, акыл-парасаты тунук, кудай өзү ыроологон тубаса билимдүү адам эле. Атам да андан көп нерсени үйрөнүптүр жана дайыма ошондой энеси бар үчүн сыймыктанып турчу. Чоң энемдин башынан ак элечеги түшчү эмес. Биздин калк каадасына караганда мындай элечекти бир үйдүн нарктуу-салттуу байбичеси гана кие алат эмеспи. Элечек аны кийген чоң энеме ушундай сонун отуруп, чырай-турпатына жагымдуу жарашып калчу да, ал кишини андан бетер сүйкүмдүү, андан бетер сүрдүү көрсөтүп турар эле. Курагына караганда андан кийин менин атам – Төрөкул, кийин – Гүлайым эжем, анан эң кенжеси – Рыскулбек акем. Рыскулбек акем абдан зээндүү жана билимдүү болгон. Айтуудан мага «Чыңгыз» деген ысымды ыйгарууну да ошол акем таклиб кылыптыр. Өтмүш-тарыхты мыкты билгенин ушундан эле баамдасак болот – балдарына тарыхый улуу адамдардын ысмын ыроолоону салт кармачу»

[4, 6-7]. Бул тууралуу дагы өзүнүн айткандарын окуп көрөлү: «Менин балалык дүйнөмдөгү эң орчундуу окуялардын бири – атам менен Кино Үйүнө барып, ошол мезгилдин сенсациялуу фильмдеринин бири «Соловей Соловушка» деген фильмди тамаша калганыбыз. Бул фильмде бир сулуу кыз менен жигиттин ортосундагы махабат баяны бар. Кыз-жигит бир байдын кулу болушат. Бай бойго жетип турган кызды жашыруун башкага сатат. Кыздын сулуулугун айтпа, анан да кемелине келтирип, укмуш сонун ырдачу. Ошондуктан кино «Соловей Соловушка» деп аталса керек. Кинодогу кыз-жигиттин трагедиясы, кыздын ыйлаганы, кыймылы, башка бирөөгө сатылуусу менин балалык дүйнөмө чоң таасир берген эле. Ал учурдун фильмдери спектаклге окшош боло турган. А чыныгы кино өнөрү искусство катары кийин өнүктү. Дүйнөлүк прозанын бийик чокусу Л.Н.Толстойго да ошондой эле таасирди дагы бир жөнөкөй элдик педагог Татьяна Филипповна тийгизген. Татьяна Филипповна карапайым орус аялы болсо да орустун оозеки чыгармаларын абдан жакшы билген жана аларын чеберчилик менен айта алган, ошол баяндарды угуп чоңойгон Ясная Поляна кыштагынын бир баласы кийин Л.Н.Толстой деген ат менен орус маданиятын дүйнөлүк деңгээлге алып чыкты.

Адабияттар:

1. Алимбеков А. Чыңгыз Айтматовдун педагогикалык ааламы [Текст] / А.Алимбеков // Кутбилим, 2009, 13-март.
2. Волков Г.Н. Этнопедагогика [Текст] / Г.Н. Волков. – М.: АКАДЕМА, 2000. – 109 с.
3. Рахимова М.Р. Педагогикалык ойлордун жана билим берүүнүн тарыхы [Текст]/М.Р. Рахимова, Т.В. Панкова, А.Т.Калдыбаева. - Б.: КМПУ, 2002. - 269-б.
4. Айтматов Ч. Балалыгым [Текст] / Ч.Айтматов. – Стамбул: Хызыр Рекламджылык ЛТД Шти, 2002. - 138-б.
5. Толстой Л.Н. Педагогические сочинения [Текст] / Л.Н. Толстой; АПН СССР. - М.: Педагогика, 1989. - 542 с.

Рецензент: к.пед.н., доцент Раимбекова М.